

Україно-російська мовна проблематика загалом і у етнокультурному аспекті зокрема має декілька вимірів. Одним з таких вимірів є співвідношення питоми російськомовного дискурсу власне в Росії (тексти продукуються головним чином в Москві) і російськомовного дискурсу в Україні. Російськомовний дискурс в Росії (далі РР), певною мірою впливає на російськомовний дискурс в Україні (далі РУ). Зворотнього ж зв'язку практично нема* [6, с. 39-45]. Опозиція РУ та україномовного дискурсу в Україні (далі У) багатовимірною і досліджується лінгвістами в багатьох аспектах [4, с. 40-43; 10, с. 23 – для мовного середовища в Україні жанром як двомовні газети («День» – «День», «Голос України» – «Голос Украины», «Дзеркало Тижня» – «Зеркало Недели»). Багато які часописи публікують статті і українською і російською мовами (наприклад, «Грані+») чи мають недільний випуск українською мовою (наприклад, «Київські відомості»). Безсумнівно, розглядувана проблема проектується на гостре емоційне переживання значною частиною населення України та спробами концептуального осмислення українсько-російського дуалізму, який упевнено продовжує входити у концептосферу української культури.

У суспільній думці, і ця традиція має давнє походження, існує стереотип про подібність української та російської мов взагалі, а також про подібність чи аналогічність РР та РУ. Ця подібність є радше стереотипом суспільної свідомості. Щодо підсистеми граматики відзначимо, що граматичні системи споріднених мов відрізняються не стільки засобами вираження, не стільки розходженнями типологічного і системного характеру (хоча і вони наявні), скільки неоднаковою функціонально-стилістичною значущістю досліджуваних категорій і їхніх членів, різним ступенем уживаності, неоднаковою питоною вагою в мікросистемах мови, різною дистрибуцією категорій [7, с. 5-6], а також [1].

Феномен двомовних газет є частковим випадком українсько-російського дуалізму. Як яскраві приклади цього дуалізму можна навести також переключення коду в телепередачах, де можливі такі варіанти: 1) один з учасників діалогу чи полілогу говорить українською, а інший російською мовою (наприклад, інтерв'юєр задає питання українською, але отримує відповідь російською); 2) у типологічно подібних телематеріалах є зміна коду – щоденні новини виходять російською мовою, але тижневий огляд – українською, основний блок – російською, спортивні новини – українською. У адміністративній, законодавчих сферах у жанрі публічної дискусії відбувається зміна коду – на засіданнях ВР України одні депутати виступають українською, а інші російською мовою. За спостереженнями автора (у Києві), подібне дуже часто відбувається на нарадах усіх рівнів. У світлі вищесказаного варто наголосити на тому, що РР та РУ мають системні відмінності на фонетичному та ритмо-мелодійному рівнях**.

Цей двомовний дискурс ЗМІ самим фактом свого існування і притаманних їм соціомовних аспектів засвідчують глибинні мовні та етнокультурні процеси в українському соціумі. Таким чином, ми торкаємося не периферійного явища, а певною мірою глибинних процесів.

Головною метою даної розвідки є спроба зіставлення РР-РУ-У на словотвірному та лексико-семантичному рівні; її основний об'єкт – неологізми політичної публіцистики як характеристичний матеріал для дослідження мовних явищ у тому числі в аспекті діячності. Варто наголосити на тому, що аналізований феномен є частковим випадком українсько-російського дуалізму як такого. У даному дослідженні введемо такі обмеження предмету. Скористаємось списком неологізмів РР, які за прозорою методикою було зафіксовано Людмилою Ферм [11, с. 53]. Неологізм було зафіксовано за *Сводным словарем современного русского языка в двух томах. Москва, 1991*. Якщо слово зафіксовано вперше, то воно розглядається як неологізм. Лексеми списку порівнюємо не з певним фіксованим реєстром, а проаналізуємо можливість їх вживання в сучасному РУ-У у жанрі політичної публіцистики.

Між неологізмами списку та сучасним дискурсом наявний хронологічний проміжок приблизно у десятиріччя, що дає можливість поглянути на проблему також у діячності аспекті.

Навіть поверховий аналіз дає підстави думати, що переважна більшість статей перекладаються з російської на українську (інколи самими авторами, але в останні роки за допомогою комп'ютерних систем перекладного трансферу). В окремих випадках українським текстом російськомовних статей показують ймовірний переклад з української мови на російську. Можна висловити гіпотетичне припущення, що такі газети як «День» – «День» чи «Голос України» – «Голос Украины» представляють подібний, але не тотожний до «Дзеркала тижня» варіант україно-російського дуалізму бо є щоденними, а не тижневими газетами, ставлять перед собою дещо інші дискурсивні завдання і мають іншу аудиторію.

Зазначимо, що фундаментальні відмінності лексичних підсистем політичної публіцистики в РР та У можна зробити не тільки шляхом аналізу текстів політичної публіцистики, а на лексичному рівні, наприклад, шляхом порівняння списку Л.Ферм та списку Г.Мінчак, який остання називає «показчик ідеологічно забарвлених номінативних одиниць» [5]. Список неологізмів на матеріалі українських ЗМІ представлено і в ґрунтовній монографії О.Стишова [9]. У пропонованій розвідці ми робимо спробу аналізувати дискурсивну ситуацію, в якій українська та російська мови є, образно кажучи, «близькі» і провести мікроаналіз на цьому рівні.

Аналіз списку, сформованого Л.Ферм, є засадничо важливим етапом роботи. По-перше, його сформовано методологічно коректним та прозорим способом; по друге, мовна компетенція дослідника, який «існує» в українському (київському) мовному середовищі є не те що недостатньою для аналізу семантичних, лексичних, словотвірних явищ в Росії кінця 1980 – початку 90-х років, а є просто неадекватною. Тому без цілісного системного опертя на дослідження цих явищ в російській мові Росії аналіз феномену РР-РУ-У є просто неможливим.

У пропонованій розвідці не ставиться завдання вичерпно показати, у чому полягають закономірності співвідношення РР-РУ-У, а у тому, щоб показати, що така постановка проблеми є коректною. А також зробити спробу аналізу цих явищ і намітити можливі шляхи подальшого дослідження.

Слова зі Списку подаємо з українським перекладом. В одних випадках існування лексико-семантичного еквівалента (як правило запозичення) в українській мові є ніби само собою зрозумілим – *коммунист//комуніст*. На протилежному полюсі okazіоналізми московської преси початку кінця 1980 – початку 90-х – слова, значення яких відоме хіба що фахівцям з тої доби – *заєдиницик* (в сучасній українській мові не зафіксовано). Між цими двома полюсами буде показано низку проміжних варіантів. Наприклад, *импортзамещающий* – внутрішня форма цього дієприкметника досить прозора і має бути зрозуміла сучасному носію РУ-У, але конотації можуть бути зрозумілі тільки в контексті останніх десятиріч існування СРСР. Іншим аспектом є те, що словотвірна система української мови не дозволяє створити кальку цього слова, **імпорзаміщающий* чи **імпорзаступающий*, на нашу думку, є неоковирним росіянізмом. І, до речі, система комп'ютерного перекладу Плай не знаходить перекладу ні *заєдиницик*, ні *импортзамещающий*, як і переважної частини слів зі Списку.

Список російських неологізмів характеризує період перебудови – кінця 1980-х – початку 90-х років. Співставлення РР та {РУ – У} показує, що ці дискурси віддаляються з віддаленням мікрокосмів денотації, які втім, і за часів РСФСР – УРСР мали глибокі відмінності.

Виділимо кілька груп лексем Списку (тобто РР) не представлених чи периферійних в РУ-У.

На позначення реалій специфічно характерних для доби перебудови – *совпис* (не зафіксовано), *совписовский* (не зафіксовано), *СПишный* (не зафіксовано), *срязовец* (не зафіксовано) *травкинец* (не зафіксовано), *удодовец* (не зафіксовано), *баикиризация* (не зафіксовано), *эстонизация* (не зафіксовано), *безнатурность* (не зафіксовано), *листинг* (не зафіксовано), *ливанизация* // ливанізація, *наироссийский* (не зафіксовано), *ниноандреевский* (не зафіксовано), *хасбулатовский* (не зафіксовано), *сахаровец* (не зафіксовано), *окупонить* (не зафіксовано, хоча українською мовою можливо, як і в деяких попередніх випадках, – *окупонити*). Відзначимо, що значення майже всіх цих слів нині відомо тим, хто уважно слідкував за подіями доби перебудови чи історикам тої доби.

На позначення специфічно російських реалій – *очередизм* (не зафіксовано), *вздэвешник* (не зафіксовано), *вояк воздушно-десантных войск* // *повітряно-десантних військ*, *казнеровец* (не зафіксовано, громадянин КНР // КНР – Китайської народної республіки // Китайської народної республіки), *забугорный* (не зафіксовано), *крокодилец* (не зафіксовано, працівник часопису «Крокодил»), *лавочкинец* (не зафіксовано, працівник конструкторського бюро Лавочкина).

Лексеми утворені за okazіональними моделями. У цій групі представлено також жаргонізми, але не представлені (на відміну, наприклад, від *беспредела*) в РУ-У, їх можна назвати питомо великоросійськими – *сернобыль*, *оклематься*, *сковырнуть*, *плюха*, *скостить*, *умыкнуть*, *чихом*, *шарашишь*, *шваль*, *шибко*, *шши*, *важняк*, *веселуха*, *восьмидераст*, *давальческий*, *качок*, *комок*, *костерить*, *объегорить*.

Лексеми, утворені за моделями, які невластиві українській мові [Сопоставительная грамматика, 2003], наприклад, відіменні дієслова – *окупонить*, *овизчить*, віддієслівні прикметники – *смотрительный*.

Українська мова має також інші засоби експресивності – чи наврод в активному словнику є такі російські слова як *инициативчик*, *массовуха*.

Українська мова часто має іншу будову деяких словотвірних рядів, наприклад, не представлено такого продуктивного ряду як *гос-* // *держ-* *госадминистрация*, *госбез*, *госдача*, *госдотация*, *госзаказ*, *госзащита*, *госимущество*, *госкарман*, *Госкомимущества*, *госкомтрудовец*, *госмашина*, *госмонополист*, *госмонополия*, *госмуж*, *госноменклатура*, *госоркестр*, *госпакет*, *госпринуждение*, *госрегулирование*, *госрезерв*, *госробот*, *госслужащий*, *госсобственник*, *госсобственность*, *госсчет*, *гостайна*, *госчин*, *госчиновник*. Сучасна пострадянська Україна має специфічно високий рівень одержавлення суспільного буття, але, вочевидь, не такою високою мірою.

Або характерне для початку 1990-х років гніздо *дем-* // *дем-* : *демблок*, *демвывих*, *демокрад*, *демократизация*, *демократия*, *демофашист*, *демофобия*, *демпечать*, *демплатформа*, *ДемРоссия*, *Демсоюз*, *демфракция*. Всі ці лексеми мали не стільки значення «демократія», скільки асоціювались з громадсько-політичними утвореннями в Росії – *демплатформа*, *ДемРоссия*, *Демсоюз*, *демфракция*, *демблок*. А також гніздо *ино-* // *іно-*: *инокорреспондент*, *инопартнер*. В українській мові легко створюється калька *іно-*, але це словотвірне гніздо не є продуктивним. Можливо, це пов'язано з тим, що українська ментальність інакше структурує опозицію «наші – чужі».

Лексеми, які були і залишилися жаргонізмами – *житуха*, *жлоб*, *жратва*, *загремять*, *задница*. Функціонування цих жаргонізмів в українській мові є дискусійним. Хоча у Списку представлено навіть українізми – *замордовать* // *замордувати*.

У цілому можна говорити про вплив української мовної системи на російську (РУ). *Минтопэнерго* // *Минпаливэнерго*, до речі засвідчений у Списку як неологізм, може вживатись в РУ саме як *Минпаливэнерго*.

Діахронічний вимір. Неологізми Списку досить неоднорідні в лінгвістичному та етнокультурному аспектах. Одні з них виникли у друкованих засобах тому, що про ці явища стало можливим писати *отказник* (в українській мові представлено маловживане запозичення з російської – *отказник*) – людина, якій відмовили у виїзді до Ізраїлю. Жаргонізми, які стали припустимими – *гебеиник* (в українській також представлено okazіональне запозичення – *гебеиник*, а не **дебеиник*), тощо. Частина неологізмів масиву вже неживані в РУ. Причому є лексеми, морфологічна будова яких є прозорою – *недопереименованный* (можна перекласти українською мовою, але таке слово не зафіксовано), *наркорублі* // *наркокарбованці*. Але є слова з непрозорою формою і тлумачити їх, очевидно може вже історик культури та мови доби перебудови – *монструировать* (не зафіксовано).

Представлено лексеми, які є зрозумілими, але втратили конотації кінця 80-х – початку 90-х, нині можуть сприйматись як гумор – *наироссийский* // *наиросийский*. І витлумачити їх також можуть фахівці з історії культури, адже йдеться про вихід Російської Федерації зі складу СРСР в 1989-91 роках. Значна частина неологізмів вже у перебудовчу добу означували питомо російські явища, а на сьогодні ще додався діахронічний фактор – *антиполозковский* // *антиполозковский* – слово утворюється, але що воно значить, знають вже історики, так само – *региональщик* // *регіональник*.

Продуктивність втратили і цілі словотвірні гнізда, представлені у списку *анти-, не-, после-, пост*, що цілком закономірно можна пояснити тим, що цілком реальним і дуже поширеним було розуміння і відчуття кінця епохи. Наприклад, словотвірне гніздо *сов- // рад-* в українській мові має дещо іншу будову.

Окремі спостереження над сучасною українською політичною публіцистикою, і головним чином у підсистемі двомовних газет показують існування тенденції лексико-семантичних новацій, пов'язаних зі специфічно українськими мовними явищами.

Чи не найважливішою причиною подібності РУ та У є тенденція до запозичень американізмів. У ряді випадків може стояти питання – росіянізм чи американізм? *Губернатор // губернатор*) може сприйматись мовцями (зафіксовано автором у Києві) як росіянізм. Але пригадаємо, що радянська преса приділяла багато уваги американсько-англійській проблематиці, де було широко вживано такі лексеми як парламент // парламент, мэр // мер, губернатор // губернатор. Російський неологізм *префект // префект* не вживано в українській політичній публіцистиці.

Чи конкурують РУ та У у випадку двомовних газет? Певною мірою так, адже кожен варіант прагне, наприклад, мати більший наклад. РУ-У містить асоціації не так до перебудовчої проблематики, як до символіки радянської, майже завжди з гумором, – *командири отрядов // командири загонів, локомотив // локомотив*. Порівняння РУ та У викликає відчуття певної амбівалентності – вони подібні і не подібні одночасно. І це зрозуміло, адже йдеться як про дискурсивні, так і власне про мовні явища.

Можна висловити таке припущення – якщо лексема РР не представлена в У, то вона не представлена і в РУ. Якщо неможливо утворити лексично подібну кальку, наприклад, *льготить* → **пільгувати*, то у цьому разі лексема *льготить* не запозичується в РУ. Тобто це є однією із закономірностей впливу впливу У на РУ.

Відбувається накопичення питомо українських неологізмів, які функціонують в РУ-У. Мова є складною системою і зміни в одній підсистемі призводять до мікрозмін в інших підсистемах. Таким чином, РР та РУ характеризуються процесом дивергенції, хоча ці два варіанти російської мови можуть сприймаються мовцями, принаймні не як ідентичні, то як дуже подібні. Але не можна не визнати процесу конвергенції РУ та У, «паралельні» дискурси українською та російською мовами так чи інакше є джерелом постійних граматичних, морфологічних, лексичних аналогів. Приклади з двомовних газет подані у пропонованому дослідженні показують постійно діючий механізм кальки на синтаксичному, словотвірному, лексико-семантичному та й інших рівнях. Втім, пропонований нами білатералізм дивергенції – конвергенції є тільки загальною дослідницькою рамкою – виділення механізмів, закономірностей, правил цього гіпотетичного розуподібнення – уподібнення є предметом іншого дослідження.

Література

1. Алексеенко М. Очерки сопоставительного курса современного русского и украинского языков. Szczecin, 1995. – 235 s.
2. Богуслав В., Сухий Я. Право на рідне слово. – Дзеркало тижня. – 2003. – 8 листопада.
3. Зарецкий А. Официальный курс в Советской Украине (почему нам так трудно выйти из посттоталитарного пространства) // Еуропа. – 2004. – Том. 4. – № 2. – С.101-122.
4. Масенко Л. Українська мова в незалежній Україні // Українська мова як державна в Україні. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції «Українська мова як державна в Україні». – К., 1999.
5. Мінчак Г. Конотативна семантика сучасних ідеологічно забарвлених номінативних одиниць (на матеріалі української преси 90-х років ХХ ст.). – Дис. на здоб. наук. ступ. к. філол. н. – К., 2003. – 301 с.
6. Радчук В. Мова в Україні: стан, функції, перспективи // Мовознавство. – 2002. – № 2-3.
7. Сопоставительная грамматика русского и украинского языков. Отв. ред. Н. Г. Озерова. – К.: Наукова думка. – 2003. – 534 с.
8. Ставицька Л. Короткий словник жаргонної лексики української мови. – К.: Критика, 2003. – 336 с.
9. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації). – К., Видавнич. Центр КНЛУ. – 2003. – 388 с.
10. Тараненко О. Українська мова на сучасному етапі (кінець 1980-х – 1990-і роки): старі і нові проблеми // Третій міжнародний конгрес українств 26-29 серпня 1996 р., Мовознавство. – Харків, 1996.
11. Ферм Людмила Особенности развития русской лексики в новейший период // Acta Universitatis Upsaliensis. – Ч. 33. – Uppsala, 1994. – 238 с.

Примечания

* Статтю завершено до початку Помаранчевої революції.

** Виступаючи 1985 року на семінарі у Київському педагогічному інституті іноземних мов, професор Московського університету ім. Ломоносова Любов Златоустова сформулювала цю тезу у радикальній формі – «київська російська (малася на увазі мова київської інтелігенції, у тому числі спадкових киян) і літературна російська при зіставленні на фонетичному та ритмо-мелодійному рівнях виявляють стійкі ознаки різних мов».

Зеленько А. С.

ДО ПИТАННЯ ПРО МЕТОДОЛОГІЧНУ ОСНОВУ СУЧАСНОГО МОВОЗНАВСТВА

Проблема методології у зарубіжному мовознавстві розв'язується уже самою системою підготовки науковців: після захисту магістерської дисертації учені вищої кваліфікації захищають дисертацію доктора філософії з певної галузі науки. Стосовно ж українських мовознавців, як і мовознавців пострадянських держав-республік, справа ускладнюється через ідеологічну дискредитацію універсальної загальнонаукової методології, якою була марксистсько-ленінська філософія.

Отже, актуалізується питання про методологічні засади лінгвістичних досліджень. Нами виявлено взаємозв'язок категорій загальної методології, часткової методології – галузевої філософії та лінгвістичної парадигми. Зарубіжні учені ототожили часткову методологію як складову загальної з галузевою філософією, нами робиться цілком обгрунтована спроба поєднати часткову методологію, чи галузеву філософію, з науковою галузеву парадигмою.

Логічним, на нашу думку, може стати звернення до визнання домінуючої лінгвістичної парадигми. Таким чином, мова заходить про аналіз еволюції лінгвістичної парадигми. На жаль, не визначено основні ознаки, скажімо, лінгвістичної парадигми, а відповідно – й кількість лінгвістичних парадигм. В аспекті змісту поняття